

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM L

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

ILIE LASCU - secretar de redacție

RADU OTA - membru

CONSTANTIN INEL - membru

GENU POP - webmaster

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2013 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

XL

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIII

Tehnoredactare: ILIE LASCU

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

VASILE MOGA, Jubileu Apulum L.....	IX
------------------------------------	----

STUDII – STUDIES

SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, ANAMARIA TUDORIE, ADRIAN LUCA, „Consacrarea ritualică” a primei colonizări neolitice din România Sanctuarul de gropi de la Cristian I, județul Sibiu. Partea I. Fundarea.....	1
<i>“The ritual Consecration” of the first Neolithic Colonization from Romania The Pits Sanctuary from Cristian I, Sibiu County Part I. The Foundation.....</i>	12
MARIUS – MIHAI CIUTĂ, O locuință vinčiană timpurie descoperită la Limba-Oarda de Jos – Șesu Orzii (Jud. Alba).....	23
<i>An early Vinča House from the archaeological Site Limba- Oarda de Jos - Șesu` Orzii (Alba County).....</i>	32
CRISTIAN IOAN POPA, GRUIA TRAIAN FAZECAȘ, Contribuții la cunoașterea etapei finale a culturii Coțofeni în Crișana. Așezarea de la Tășad (Jud. Bihor).....	47
<i>Contributions to the Research of final Stage of Coțofeni Culture in Crișana. The Tășad Settlement (Bihor County).....</i>	64
SÁNDOR BERECKI, ZOLTÁN CZAJLIK, LÁSZLÓ RUPNIK, Aerial archaeological Prospection on the middle Course of the Mureș River and adjacent Areas.....	87
<i>Prospecții arheologice aeriene pe cursul mijlociu al râului Mureș și zonele învecinate.....</i>	97
RADU ARDEVAN, La rhétorique dans la société daco-romaine.....	111
<i>Retorica în societatea daco-romană.....</i>	115
DOINA BENEĂ, Câteva observații privind depozitul de sare de la Apulum.....	119
<i>Einige Bemerkungen über der Salzspeicher aus Apulum.....</i>	124
RADU CIOBANU, Text, imagine, mesaj – considerații epigrafice, iconografice și stilistice asupra unor piese votive de la Apulum.....	127
<i>Texte, image, message – considérations d'épigraphie, d'iconographie et de style sur quelques pièces votives d'Apulum.....</i>	142

NICOLAE GUDEA, Contribuții la cunoașterea armamentului roman din Dacia. Despre arme pentru lupta la distanță din castrul pentru legiune de la Potaissa/Turda și zona aferentă lui.....	151
<i>Beiträge zur Kenntnis der römischen Bewaffnung aus Dakien. Über die Waffen für den Fernkampf aus dem Legionslager von Potaissa/Turda und dem dazugehörigen Gebiet.....</i>	156
GHEORGHE ANGHEL, Construcții de apărare executate de Giovanni Morando Visconti în cetatea medievală de la Alba Iulia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea.....	167
<i>Travaux de fortification exécutés par Giovanni Morando Visconti dans la cité médiévale d'Alba Iulia à la fin du XVII-e et le début du XVIII-e s.....</i>	178

FONTES

GABRIEL BĂLAN, Un celt de bronz descoperit la Pâclișa (Mun. Alba Iulia).....	181
<i>A bronze socketed Axe discovered at Pâclișa (Alba Iulia Municipality)</i>	185
BEATRICE CIUȚĂ, ANCA TIMOFAN, An archaeobotanical Analysis on charred Seeds recovered from a Roman House excavated in the southeastern Area of Municipium Septimium Apulense (St Francis of Paola Raveline).....	191
<i>Analiza arheobotanică a semințelor carbonizate recuperate dintr-o locuință romană din zona sud-estică a Municipium Septimium Apulense (Ravelinul Sf. Francisc de Paola).....</i>	197
OVIDIU OARGĂ, ADRIAN BOLOG, Alte noi descoperiri monetare din necropola romană de la Apulum, Dealul Furcilor – „Podei” (2008 – 2012).....	207
<i>New Roman coins from Dealul Furcilor-”Podei” Necropolis.....</i>	221
AUREL DRAGOTĂ, Inele cu placă decorată cu cerculețe cu punct inclus.....	241
<i>Rings with Plate decorated with Circles and central Point.....</i>	245
SZILÁRD SÁNDOR GÁL, Analiza osteologică a mormântului avar de la Măgina, Jud. Alba.....	255
<i>Osteological Analysis of the Avaric Grave from Măgina, Alba County.....</i>	258

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ
REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Eugen Sava, Elke Kaiser, <i>Poselenie s „zolnicami” u cela Odaia-Miciurin, Respublica Moldova (Arheologhicesne i estestvennonaucinie issledovaniia)/ Die Siedlung mit “Aschenhügeln” beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova (Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen)</i> , Biblioteca “Tyragetia” XIX, Chișinău, 2011.....	261
DOINA BENEĂ, Mihail Zahariade, <i>The Thracian in the Roman Imperial Army from the First to the Third Centuries A.D. Auxilia</i> , Mega, Cluj-Napoca, 2009.....	264
Lista autorilor	269

JUBILEU - APULUM L

Anuarul științific editat de Muzeul Național al Unirii, revista *Apulum* împlinește o cifră rotundă, respectiv a ajuns la cel de-al cincizecilea număr al său.

O retrospectivă și în egală măsură o istorie a acestui "ambasador" al instituției albauliene, în țară și dincolo de fruntariile acesteia, ni se pare a fi nu numai necesară, dar și bine venită, fiecare din numerele sale editate până în acest moment ocupându-se cu predilecție de istoria veche și arheologia românească și, în egală măsură, europeană.

Începuturile anuarului datează din 22 august 1939 când Profesorul ION BERCIU hotărăște, împreună cu câteva din autoritățile locale ale timpului, în vederea creșterii prestigiului instituției în fruntea căreia a fost numit de NICOLAE IORGA (1938), publicarea unui buletin (*Acta Musei Apulensis*) pus sub genericul *APULUM*, nume simbolic justificat prin două direcții, adică acela legat de arheologie (și de toponimul dublului centru urban roman, Alba Iulia de astăzi) și de necesitatea editării unei reviste de profil ce urma să oglindească în paginile sale activitatea muzeului ca instituție de cercetare și protejare a patrimoniului istoric deținut de acest spațiu geografic (vezi prefața lui ION BERCIU din primul număr al revistei *Apulum*, p. 361-367).

De la gândurile profesorului și până la materializarea acestora a trebuit să treacă mai bine de trei ani, pentru discuții, felurite aprobări, organizarea unor licitații pentru obținerea fondurilor pecuniare etc. timp în care, "încăpățânarea" de oltean a filologului clasic (pe care epigrafistul clujean I. I. Russu, coleg de generație cu Ion Berciu, îl numea, într-o epistolă trimisă subsemnatului prin anii anii 70 ai secolului trecut cu expresia **OLIM MALVENSIS NUNC APULENSIS** – odinioară din Oltenia – **DACIA MALVENSIS** – prin rădăcini, acum apulens – locuitor al Albei Iulia) a dat roade astfel încât numărul de debut a văzut lumina tiparului și a pornit la drum în 1942, sumarul său fiind structurat în șapte segmente: preistorie, istorie antică, istorie medie-modernă, științe naturale, etnografie, comunicări și cronica muzeului (vezi recent Zevedei Ioan Drăghită, "Documente privind începuturile anuarului *Apulum*", *Apulum*, XL, p. 483-493). Încă de la început, anuarul nu s-a limitat doar la trecutul ținuturilor Albei, ci prin deschiderea lui, a publicat între copertile sale valoroase contribuții ale unor specialiști de marcă din domeniile pomenite mai sus, arheologi, istorici, etnografi ce își desfășurau activitatea în centre științifice de tradiție de la noi (D. Berciu, C. Daicoviciu, Al. Borza, D. Prodan, Ghe. Pavelescu ș.a.). Apariția anuarului albaulian se adaugă unei alte reviste muzeale cu nume simbolic –

Sargetia – editată de Oct. Floca de la Muzeul din Deva, a cărui număr inaugural a fost lansat în anul 1937.

După apariția următoarelor două numere – *Apulum* II, 1943/1945, *Apulum* III, 1949 – actele apulense își vor înceta brusc apariția din cauza timpurilor pe care nu le comentăm aici și acum, pentru a-și relua reeditarea în anul 1961 cu genericul schimbat în *Studii și Comunicări, Acta Musei Apulensis*, III, al cărui cuprins era direcționat pe aceleași segmente cu care a pornit la drum în 1942.

Revenind la denumirea care l-a consacrat – *Apulum, Acta Musei Apulensis* – odată cu numărul V (1965) revista și-a continuat apariția anuală, și-a extins colaboratorii (cercetători locali ori de la alte instituții, muzee, institute de cercetare din țară) și a început seria publicării unor studii semnate de specialiști din Europa și America, acest lucru fiind posibil datorită fondatorului, ION BERCIU, cel care a pus bazele schimbului de publicații, volume care au făcut ca biblioteca muzeului albaiulian să fie una din cele mai bogate biblioteci specializate de la noi.

Anuarul a continuat să fie editat până în anul 1989 (numărul XXVI), următoarele trei numere (XXVII-XXX/1990-1993) fiind cuprinse într-un singur tom.

În următorii ani (1994-2012) anuarul a apărut anual, fiind, o afirmăm cu satisfacție, singura revistă de specialitate care apărea la timpul potrivit.

Cine va avea curiozitatea să consulte sumarul celor 49 de numere, în total mii de pagini (dacă socotim că media/volum, cuprinde între 300-600 file tipărite), va putea lesne observa chiar dintr-o frugală parcurgere a indicilor de autori (*Apulum* I-X, p. 936 sq., *Apulum*, XI-XX, p. 451-470; *Apulum* XXI-XXX, p. 562-575; *Apulum*, XXXI-XL, p. 670-697; *Apulum* XLI-L, sub tipar) că fiecare număr cuprinde în segmentul istorie veche și arheologie (asupra căruia insistăm, dată fiind specialitatea noastră) studii, comunicări, note, bibliografie, rezumate în limbi de circulație internațională a căror țintă a fost preistoria (cu epocile sale străvechi) și protoistoria, epocile celei de-a doua vârste a fierului și până la consolidarea evului mediu, rezultatele unor cercetări arheologice, epigrafice, numismatice ș.a. ale unor generații de specialiști, în cea mai mare măsură consacrați în domeniul lor de investigare a patrimoniului mobil și imobil, ori din tânăra generație de arheologi și muzeografi care bat, cu bune rezultate, la porțile consacării.

Dintre numele care au onorat, prin contribuțiile lor anuarul *Apulum* se cuvine să îi amintim pe C. și H. Daicoviciu, M. Macrea, I. I. Russu, D. Protase, I. H. Crișan, I. Glodariu, R. Vulpe, D. Tudor, Vl. Dumitrescu, C. C. Petolescu, I. Piso, M. Bărbulescu, V. Vasiliev, A. Zrinyi, R. Ardevan, Doina Benea, Lucia Marinescu, N. Gudea, K. Horedt, M. Rusu, N. Vlassa, Ghe. Lazarovici și lista ar putea continua, acestora li s-au adăugat, firească, generații de arheologi de la

instituția muzeală ce se îngrijește de apariția cu regularitate a actelor apulense: E. Zefleanu, I. Berciu, Ghe. Anghel, Al. Popa, I. Al. Aldea, V. Moga, H. Ciugudean, ori tinerii noii echipe G. T. Rustoiu, C-tin. Inel, M. Drîmbărean, R. Ciobanu, R. Ota, I. Lascu, G. Bounegru, Anca Timofan etc., cei care duc greul tot mai numeroaselor cercetări arheologice preventive din Alba Iulia și județul Alba.

Revista noastră este prezentă în aproape toate bibliotecile ori institutelor de cercetare din țară, fie ele centre universitare, fie muzee naționale ori județene, dintre care unele, după exemplul apulens au început (unele continuă, altele și-au încetat apariția, n.n.) să-și editeze anuare proprii (*Acta Musei Napocensis*, *Acta Musei Porolissensis*, *Potaissa*, *Analele Banatului*, *Pontica* șamd.).

Schimburile externe, ale căror baze au fost demarate, și ori de câte ori avem ocazia nu încetăm să o repetăm, de ION BERCIU, se cifrează în acest moment la 180 de instituții de profil din Europa, America și Asia, în a căror bibliotecă *Apulum*-ul este nelipsit și, continuăm noi, apreciat.

Deschiderea Muzeului spre lumea științifică internațională este confirmată și de paginile semnate de peste treizeci de cercetători ai antichităților din Belgia (M. Renard, G. Balty), Bulgaria (M. Cicicova, P. Detev), Franța (J. Carcopino, J. Baradez, S. Boucher), Germania (N. Boroffka), Italia (L. Bianchi, N. Brancato, L. Zerbini), Spania (A. Balil, J. Zuriaga, J. Pantoja), USA (St. Foltiny, Ph. Davis) și mulți alții.

Majoritatea dintre cercetătorii externi, după corespondențe păstrate în arhiva muzeului, ne-au fost oaspeți, ei vizitând muzeul și câteva din siturile arheologice din zona Albei, fie că este vorba de așezarea neolitică de la Lumea Nouă, fortificația din prima vârstă a fierului de la Teleac, cetățile dacice de la Căpâlna sau Craiva, marele centru urban Apulum cu castrul său în parte restaurat pe latura de sud, galeriile antice de la Roșia Montană (Alburnus Maior), în fine cetățile feudale de la Tăuți, Vurpăr etc., toate înscrise în lista patrimoniului național.

Pare de domeniul evidenței că în cei 74 de ani de la apariția ideii de revistă a Muzeului și 71 ani de când *Apulum* (pe a cărui primă copertă se găsește *logo*-ul Lupei Capitolina descoperită aici, n.n.) apare cu regularitate, de îngrijirea lui (strângere de materiale, tehnoredactare și inerentele probleme redacționale) s-au ocupat, pe lângă întemeietorul ei, ION BERCIU, un colegiu de redacție care a activat în cadrul departamentului de arheologie-cercetare Ghe. Anghel, Al. Popa, I. Al. Adea, V. Moga.

Dacă majoritatea volumelor au fost structurate pe domeniile pomenite la tot pasul (arheologie, istorie, istoria culturii, etnografie, restaurare-conservare), au fost ani când numărul articolelor trimise redacției au fost atât de numeroase încât, începând cu anul 1968, anuarul cu numărul VII, a trebuit să fie împărțit în

două părți distincte, un volum de arheologie (VII/1) și un altul de istorie (VII/2), modalitate ce a fost adoptată și pentru două-trei numere următoare.

Cu începere de la anuarul pe anul 2008 (*Apulum* XLV) alături de un nou colectiv de redacție, format din câțiva tineri absolvenți ai Facultății de Istorie din cadrul Universității ”1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, care și-au ales, încă din anii studenției specialitatea istorie veche și arheologie, în conformitate cu noile norme pentru acreditare CNCSIS (volumul trebuie să treacă din categoria C în gradul B, și acest lucru trebuie să preocupe noul colegiu de redacție, n.n. V. Moga) a fost selecționată o echipă de recenzori ce cuprinde cercetătorii de la Universitatea ”Babeș – Bolyai” și Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj – Napoca, Sibiu (Universitatea ”Lucian Blaga”) și Frankfurt/Main (Germania). Tot cu același număr s-a restructurat și sumarul revistei, anume dispunerea materialelor ce urmau să fie publicate în funcție de tematica lor: *Studii – Dezbateri – Fontes – Recenzii – Note de lectură* și, ca o opinie personală, deschiderea unui segment numit *Cronica Muzeului* cu informații despre cercetările arheologice anuale, despre activitatea științifică și culturală pe care membrii colectivului actual trebuie să o cunoască nu numai în ziarele ori posturile de televiziune locale (!).

Din anul 2011 (*Apulum* XLVIII) s-a încetățenit ”ruperea” volumului în două părți distincte în urma cărora volumul de arheologie a fost inclus în ”series archaeologica et anthropologica”.

Apulum, ajuns așadar la un număr jubiliar, L, trebuie și este obligat moral să continue tradiția, începută cu mai bine de șapte decenii în urmă, aceea de a fi un mesager al preocupărilor științifice de ținută europeană în domeniul atât de vast al arheologiei locale, naționale și de ce nu, internaționale, paginile sale fiind deschise tuturor celor care se preocupă de cercetarea patrimoniului, a urmelor de habitat cu varietatea lor de artefacte de toate categoriile încă nedepistate. În arheologie surprizele sunt la tot pasul, așteptându-și depistarea.

AD MULTOS ANNOS ACTA MUSEI APULENSIS!

Alba Iulia,

10 mai 2013

VASILE MOGA

CONSTRUCȚII DE APĂRARE EXECUTATE DE GIOVANNI MORANDO VISCONTI ÎN CETATEA MEDIEVALĂ DE LA ALBA IULIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL CELUI DE AL XVIII-LEA

GHEORGHE ANGHEL

Cuvinte-cheie: armata imperială, barbacane, bastioane, fortificație de pământ, Imperiul Habsburgic.

Mots-clés: l'armée impériale, barbacanes, bastions, fortification en terre, l'Empire des Habsbourgs.

Giovanni Visconti Morando a fost unul din cei mai importanți ofițeri de geniu ai armatei Imperiului Habsburgic, arhitect, cartograf, constructor de fortificații etc., care a desfășurat o activitate importantă în Transilvania, mai ales la Alba Iulia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

Aldo Crivelli, într-o lucrare consacrată activității artiștilor ticinezi identificați în Europa centrală, a nominalizat locul nașterii lui Visconti în localitatea Curio, cantonul Ticino din Elveția¹. Cercetătoarea Plihal Katalin într-un studiu dedicat operei sale cartografice conținând și unele date biografice ale acestuia, susține teza că numele său a fost compus din două nume de familie, Morando și Visconti, nu tocmai tipic uzanțelor numelor italiene din acea vreme².

Visconti era un nume celebru în Lombardia și nu se exclude posibilitatea ca el să și-l fi luat când a intrat în slujba Imperiului Habsburgic pentru a dovedi că face parte dintr-o familie nobilă, origine ce l-ar fi ajutat să avanseze rapid în ierarhia gradelor ofițerești ale imperiului. Posibil să fi făcut parte dintr-o mică familie de nobili de țară și acest lucru să fi fost cunoscut de superiorii săi, deoarece nu a primit gradul de general care se acordă de obicei numai celor proveniți din marile familii nobiliare. Ca dovadă este faptul că aproape în toate documentele cunoscute a fost menționat simplu - Morando. Așa l-a menționat Marsigli în opera sa, mareșalul Veterani într-o scrisoare către ducele de Lorena, Petru Boer din Făgăraș în scrisoarea către nobilul de Criș din 1697, generalul conte Ștefan de Steinville și alte acte oficiale. Singura excepție cunoscută în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea a fost Vauban care a provenit și el dintr-o mică familie nobilă de țară, dar a ajuns la gradul de mareșal al Franței datorită talentelor sale militare excepționale. De asemenea, nu se cunoaște unde Visconti și-a făcut studiile militare posibil la Milano, dar mai sigur la Torino, deoarece Ducatul de Savoia s-a aflat până la începutul secolului al XVIII-lea sub

---

¹ Crivelli 1969, p. 109.

² Plihal 2000, nr. 7. p. 7-22.

stăpânirea Franței și unde a avut acces la teoriile militare ale mareșalului Vauban necesare pregătirii unui inginer militar de geniu. Nu știm, de asemenea, când a intrat în slujba armatei imperiale. Probabil a luat parte alături de Marsigli la apărarea Vienei în 1683.

Prima dată Visconti a fost menționat în cărțile de soldă imperială în anul 1685. Între 1685 și 1686 a participat sub conducerea lui Marsigli la lucrările de fortificații executate în campania trupelor imperiale prin care au cucerit Buda și Mohacs. În 1687 a fost menționat în cărțile de plată ale armatei imperiale cu gradul de ofițer de geniu, iar cu ocazia asediului și a cuceririi Belgradului în 1688 Visconti a avut un rol important, fiind cooptat în calitate de ofițer de geniu în comandamentul principelui moștenitor Maximilian Emanuel de Bavaria (1662-1726) numit și „Principele Albastru”. Ca ofițer de geniu a ocupat un important loc în pregătirea și execuția asediului fortificației Belgradului³.

În conformitate cu teoriile lui Vauban preluate și aplicate de către toți marii principii și ofițeri ai statelor europene în secolele XVII-XVIII, fiecare armată trebuia să aibă un corp al ofițerilor de geniu. Aceștia se numeau ingineri, primeau un brevet și aveau specialitatea de arhitecți care trebuiau să întocmească proiecte pe hârtie și să traseze în teren diferite tipuri de fortificații, conduceau în diferite faze operațiile de asediu ale unor fortificații, executau lucrări topografice și construiau planuri de relief ale unor orașe și cetăți de importanță strategică, iar în timp de pace executau lucrări de interes militar: cazărmi, comandamente, spitale, biserici și de interes public: canale, poduri, șosele, apeducte etc. Trebuiau să cunoască în special toate caracteristicile artileriei de asediu (calibrele tunurilor, tipurile de ghiulele, eficacitatea diferitelor trageri) și executau lucrările de apropiere în sectoarele fortificațiilor ce trebuiau cucerite pentru a face breșe în ziduri necesare atacului final al infanteriei. În timpul campaniilor militare executau poduri plutitoare peste fluvii și râuri, precum și forturi pentru protecția trupelor în timpul asediilor și în timpul staționării armatelor pentru odihnă un timp mai îndelungat. Aveau sub conducerea lor unități speciale de geniu: geometri, calculatori, desenatori, săpători de tranșee, mulți meșteșugari de diferite specialități care executau utilaje și foarte mulți civili mobilizați cu forța, temporar, din împrejurimi pentru lucrări necesare armatei în înaintare, apărare și asediu⁴.

Ca inginer de geniu Visconti a executat fortificații în aceeași concepție dominată de teoriile și experiența mareșalului Vauban, ca și ceilalți ofițeri ai armatei imperiale conduse de prințul Eugeniu de Savoia. El și-a continuat activitatea între anii 1689-1691 în calitate de ofițer de geniu în comandamentul

---

³ *Ibidem.*

⁴ Parent-Verrust 1971, p. 61-64, 105-113, 123-125; Colonel Rocollle 1973, vol I, p. 215-217; Parent 1983, p. 2- 10; Truttman 1983, p. 18.

prințului Ludwig von Baden, executând lucrări de fortificații și cartografie în partea de sud a Ungariei, în nordul Serbiei și în Banat.

Cu toate victoriile obținute de armatele imperiale, stăpânirea turcească s-a menținut în partea de vest a Transilvaniei în cetatea de la Oradea și în Banat. Oradea a fost cucerită abia în 1692, iar Banatul și Timișoara în 1716. Operațiile militare principale s-au desfășurat pe culoarul Cerna -Timiș și în sudul Dunării. Din această perioadă ne-au rămas de la Visconti schițele executate în vederea desfășurării bătăliilor de la Gabrovac, 29 iulie, și Batoeina, 30 august 1689. Un an mai târziu a executat planul fortificației de la Niș.

Sub conducerea lui Marsigli, Visconti elaborează o hartă a noilor teritorii cucerite de Imperiul Habsburgic: „*Mappa di duelle parti della Servia e Bulgaria*” în 1689. Între anii 1688 și 1691 a elaborat o serie de planuri pentru construirea unor forturi bastionare necesare trupelor imperiale pentru consolidarea stăpânirii noilor teritorii cucerite în nordul Serbiei și în Banat.

Prin ordinul imperial din 3 iulie 1691 Giovanni Morando Visconti a fost detașat definitiv în Transilvania. Principatul era cucerit din 1687, iar autoritățile imperiale au considerat necesară prezența unui inginer militar pentru cartografierea și fortificarea unor orașe în vederea stabilirii noilor garnizoane militare permanente în provincia cucerită. Cartierul general al armatei imperiale s-a stabilit la Alba Iulia din 1687 până în 1703, transferându-se apoi la Sibiu din cauza răscoalei antihabsburgice condusă de Francisc Rakoczi al II-lea unde a rămas până în 1790.

Visconti și-a început misiunea în Transilvania în 1691 prin măsurători în vederea întocmirii proiectului de fortificare a orașului Sibiu. Între anii 1691 și 1703 Visconti a vizitat orașele și locurile strategice importante ale Transilvaniei situate în zona de graniță cu Țara Românească și Moldova, dar și cele din centrul principatului întocmind proiecte pentru unele și o hartă a principatului. Un an mai târziu, 1692, a fost solicitat de prințul Eugeniu de Savoia să elaboreze proiectul pentru edificarea unei fortificații bastionare la Lipova care să înglobeze și vechea cetate medievală pentru încartiruirea trupelor imperiale în vederea pregătirii unui asediu asupra Timișoarei. În anul 1693 a fost ridicat la rangul de ofițer superior de geniu și însărcinat cu executarea lucrărilor menționate, mai ales cu cartografierea Principatului Transilvaniei.

În 1693 a participat alături de noul comandant al trupelor imperiale din Transilvania, mareșalul Friederich Ambrose Veterani (1630-1695) și de Marsigli la bătălia de la Lugoj din 12 septembrie. Rezultatul a fost înfrângerea dezastruoasă a trupelor habsburgice, moartea mareșalului, abandonarea Banatului și retragerea trupelor în Transilvania. Cronicarul turc Mehmed Rasid

afirmă că oastea otomană a fost condusă de însuși sultanul Suleiman în persoană⁵.

Visconti s-a stabilit la Sibiu alături de comandamentul trupelor unde a fost menționat de mai multe ori în documentele oficiale. Într-o scrisoare a generalului Rabutin din 12 iunie 1697 se consemnează că Morando Visconti se afla la Sibiu, iar în 25 iunie la Făgăraș. Prezența lui Morando acolo a fost menționată și într-o scrisoare a lui Petru Boer către nobilul Bethlen de Criș, prin care îl anunța că: „în ziua trecută a fost aici Teodor Tindar, secretarul lui Vodă Brâncoveanu cu Morando, inginerul șef și au fundat biserica românească, dar nu au îndrăznit să se atingă de ea și să o înalțe până nu a sosit mărita poruncă a măriei tale și așa a început săpatul fundației peste pomenitele măsurători”. Se știe că oficialitățile și populația luterană din Făgăraș s-au împotrivit construirii unei biserici ortodoxe, dar legăturile pe care Brâncoveanu le-a avut la curtea de la Viena l-au determinat pe generalul Rabutin să-l trimită pe Visconti la Făgăraș și să-i oblige pe locuitori să accepte începerea lucrărilor la biserica românească, care s-a terminat în anul 1698⁶.

Activitatea lui Visconti nu s-a mărginit numai la teritoriul Transilvaniei, fiind solicitat de autoritățile militare habsburgice să continue lucrările de fortificare, ale căror proiecte le-a elaborat până în 1691 la Niș, Belgrad și Petrovaradino.

Activitatea sa în Transilvania a fost apreciată de către superiorii săi, încât în 26 iulie 1699 a fost avansat la gradul de locotenent colonel de geniu pentru lucrările de fortificare și măsurătorile executate până atunci în orașele: Făgăraș, Brașov, Gherla, Ocna Sibiului și Bistrița și pentru merite deosebite în finalizarea hărții Transilvaniei (Mappa della Transilvania 1699).

În conformitate cu prevederile tratatului de pace de la Karlovitz, între 1699 – 1701, a lucrat împreună cu Marsigli la stabilirea granițelor dintre Banat și Transilvania. În 1702 a reluat măsurătorile și a continuat proiectul pentru edificarea unei mari fortificații bastionare la Sibiu, care nu s-a finalizat. Trei ani mai târziu, în 1705, s-a aflat la Mediaș pentru executarea măsurătorilor și întocmirea hărții orașului și a cetății.

În timpul răscoalei antihabsburgice menționată, condusă de Francisc Rakozi al II-lea între 1703-1711, activitatea lui Visconti în Transilvania s-a restrâns foarte mult. A locuit la Sibiu, alături de autoritățile principatului, armată și comandantii acesteia, fiind orașul cel mai bine fortificat și unde s-au simțit în siguranță, dar totuși apare menționat din nou în documente în 1710 la Cluj, unde a făcut măsurători și un proiect pentru construirea unei citadele (Cetățuia) și unele completări la fortificația orașului.

---

⁵ Groza 1993, p. 22-27.

⁶ Andea, Andea 1995, p. 92-99.

Grație a activității sale în această perioadă, prin decret imperial dat la 1 aprilie 1711, Visconti a fost avansat la gradul de colonel de geniu.

În urma propunerilor generalului Steinvillle, comandantul trupelor imperiale din Transilvania, Consiliul de Război al imperiului a hotărât în 1713 construirea la Alba Iulia a unei mari fortificații bastionare, însărcinându-l pe Visconti să întocmească planurile acesteia⁷. Proiectul poartă data de 18 aprilie 1714 fiind aprobat de însuși mareșalul Eugeniu de Savoia și restituit la 26 aprilie 1716 noului comandant al trupelor imperiale din Transilvania, generalul conte Steinvillle, care își avea sediul la Alba Iulia. Fortificația de la Alba Iulia rămâne cea mai mare și mai valoroasă operă a lui Visconti. Lucrările au început sub supravegherea lui la 14 noiembrie 1715.

Războiul dintre Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman s-a declanșat din nou în 1716 prin asediul Timișoarei de către Eugeniu de Savoia. Foarte probabil mareșalul l-a solicitat pe Visconti să participe la asediu utilizând cu succes sistemul paralelelor inventat de Vauban și practicat la asediul fortificațiilor prin care acesta a devenit celebru⁸.

Visconti nu a văzut finalizarea cetății de la Alba Iulia deoarece în 1717 a murit de ciumă la vârsta de 65 de ani, fiind înmormântat în biserica Bathory din acest oraș, dărâmată în 1898 pentru construirea Liceului Mailath, astăzi Universitatea 1 Decembrie 1918. Epitaful cu inscripția de pe mormântul lui a fost fixată pe peretele de nord al transeptului Catedralei romano-catolice. Inscripția în limba latină îl caracterizează: „*Doctus architectonicae colonellus Carolinae*”. Inscripția menționează anul morții 1717, 7 aprilie, în etate de 65 de ani⁹.

Conform Tratatului de la Blaj din 1687 dintre reprezentanții armatei imperiale și ai Principatului, dieta Transilvaniei s-a obligat să primească încartiruirea peste iarnă a armatei în 12 orașe: Sibiu, Cluj, Bistrița, Alba Iulia, Sebeș, Orăștie, Târgu Mureș, Deva, Gherla, Teiuș, Șimleu și Mănăștur în Banat. Pe lângă încartiruire s-a obligat să suporte și întreținerea acesteia furnizându-i o cantitate mare de grâu, orz, vin, carne, fân, paie și 700.000 de florini renani.

Visconti a fost detașat în Transilvania începând cu 1691 pentru a căuta, descoperi și amenaja diferite fortificații în vederea încartiruirii acestor trupe. Activitatea lui s-a desfășurat cu predilecție între anii 1691 și 1703 fiind întreruptă de răscoala antihabsburgică condusă de Francisc Rakotzi al II-lea care a fost încoronat principe al Transilvaniei în catedrala din Alba Iulia la 6 iulie 1704. Drept represalii pentru acest act generalul Rabutin a ordonat armatei imperiale să dărâme zidurile cetății, lucrare care s-a executat parțial între 27

⁷ Treuenfeld 1831, p. 213; Probszt 1967, p. 342.

⁸ Parent- Verroust 1971, p. 105-113.

⁹ Anghel 1968, p. 247, nota 9.

octombrie și 3 noiembrie 1704. Întrucât cetatea din Alba Iulia se afla într-o stare de degradare avansată în urma invaziilor turco-tătare din anii 1658 și 1662 și cea ordonată de Rabutin din 1704, Visconti a găsit soluția pentru adăpostirea garnizoanei imperiale fortificând doar colțul de sud-vest al cetății medievale, incluzând în aceasta palatul princiar, marea catedrală și un depozit de făină.

Lucrările executate de acesta apar în planul cetății și al orașului Alba Iulia alcătuit de Visconti în anul 1711 intitulat: „*Ik(o)nografia della citta d'Alba Iulia o sia Weisenburgh in Transilvania, situata a 1000 passi geometrici dal Marusio, consua giusta situatione... Gio: Morando Visconti fecit anno 1711 Die 18 febr*” (Iconografia orașului Alba Iulia sau Weisenburg situat în Transilvania la 1000 pași geometrici (Klafteri-circa 2 Km) de Mureș cu situația ei exactă (fig. 1)).

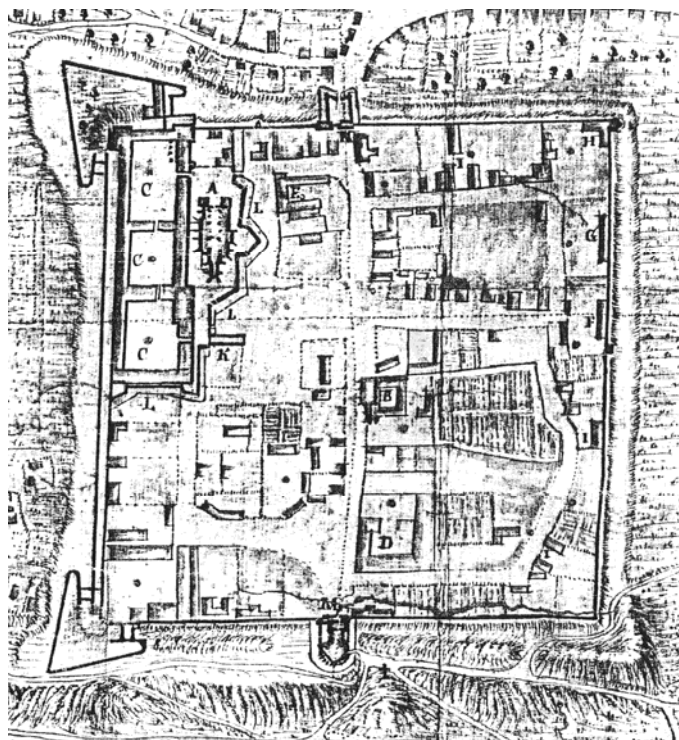

Fig. 1. G. M. Visconti, cetatea medievală de la Alba Iulia, extras din planul executat în 1711.

Aceste lucrări au dispărut în timpul construcției fortificației bastionare începând cu 1715 și pot fi cunoscute numai din planul executat în 1711, comparându-l cu primul plan cunoscut al cetății și orașului Alba Iulia din 1687

executat de un anonim italian chiar în anul tratatului de la Blaj și în care lucrările atribuite lui Visconti nu sunt reprezentate (fig. 2).

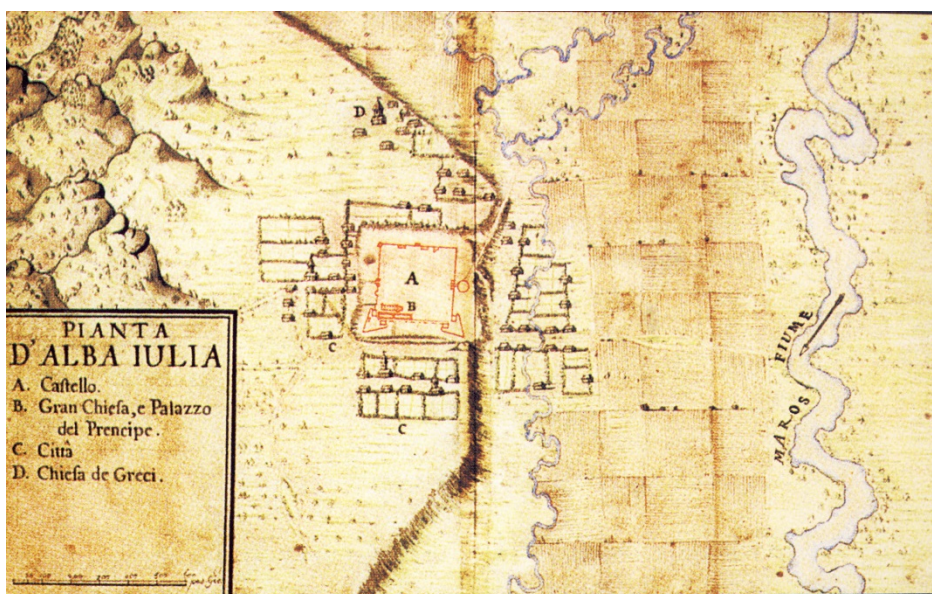

Fig. 2. Anonim italian, Pianta d'Alba Iulia, 1687.

În legătură cu acest prim plan al cetății și al orașului Alba Iulia, din 1687, trebuie să menționăm faptul că nu i se poate atribui lui Luigi Ferdinando Marsigli și nici cel al castelului de la Blaj executat în același an. Marsigli, considerat un personaj important, se afla alături de armata imperială, care acționa între 1687-1699 împotriva armatei turcești în direcția Serbia, Banat și Croația. Visconti s-a aflat în subordinea lui Marsigli până în 1691. Între anii 1688 și 1689 au elaborat împreună „*Mappa di parti delle Servia e Bulgaria*”¹⁰. Nici scrisul legendelor în planul din 1687 nu corespunde cu cel al lui Marsigli care poate fi cunoscut și comparat cu cel din planurile executate de el la cetățile de la Lugoj și Caransebeș între 1699 și 1701, propuse pentru a fi dărâmate conform tratatului de la Karlovitz¹¹. Marsigli a condus în calitate de reprezentant al Imperiului Habsburgic discuțiile preliminare cu reprezentanții Imperiului Otoman în vederea încheierii păcii, stabilind totodată locul și protocolul de la Karlovitz din 1699. A participat la stabilirea granițelor dintre Banat și Transilvania și cu această ocazie a vizitat unele localități din Țara Hațegului.

¹⁰ Plihal 2000, p. 7-12; Anghel 2007, p. 88-89.

¹¹ Groza 1993, p. 9, fig. 13-14.

Cea mai importantă construcție cuprinsă în planul din 1711 și executată de Visconti în cetatea medievală de la Alba Iulia a fost intitulată: „*Trinciamento fatto per conservatione de Magazenî che sono in Palazzo*” (fig. 1, notată în plan cu L). Cea de a doua construcție a fost barbacana ce apăra poarta Sf. Mihail, situată spre orașul medieval Alba Iulia ce se afla atunci la vest de cetatea medievală, (*Porta di Sf. Michele*, fiind notată în plan N, fig. 1).

„Trinciamento” a fost o construcție ce cuprindea o parte însemnată din colțul de sud-vest al cetății medievale de circa 1,50 X 70 klafteri și reprezintă circa 3,80 hectare. „*Trincerare*” se traduce din limba italiană prin „a întări cu tranșee, a săpa șanțuri”, deci se poate traduce prin: „*Întărirea sau fortificația executată pentru protecția magazinelor ce se află în palat*”. În planul din 1711 palatul princiar este notat în legendă cu C „*Palazo o sia Residenta de S_m. (seremissimi) Principi di Transilvania* (Palatul sau reședința prealumiinaților principii ai Transilvaniei). Magazinul este notat cu litera K „*Magazeno al presente di farini*” (Magazinul actual de făină).

Acest „Trinciamento” a fost o construcție de pământ executată în sistem bastionar, alcătuită din douăsprezece segmente drepte dispuse în formă de acoladă formând cinci unghiuri ieșinde asemănătoare unor bastioane, din care cel din mijloc orientat spre nord avea fețe și flancuri drepte, iar celelalte numai fețe. Întreaga structură se leagă la un capăt de incinta de piatră a cetății medievale de pe latura de vest, într-un punct situat la distanță egală între poarta Sf. Mihail și colțul de nord-vest a palatului princiar, iar celălalt capăt de incinta de piatră de pe latura de sud, încorporând în acest spațiu marea catedrală, palatul princiar, precum și un depozit de făină care se afla mai mult în afara acestei incinte. Avea o singură intrare pe latura de nord situată pe același aliniament cu poarta de sus a palatului princiar.

Din maniera de redare în desen se observă că aceasta era o fortificație temporară, construită dintr-un val de pământ, posibil dotat cu palisadă, și un șanț exterior foarte larg și adânc, caracteristică pentru fortificațiile bastionare din această categorie construite în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Asemenea fortificații a construit Visconti în Banat la Caransebeș, Lugoj, Mehadia și probabil la Arad, Bocșa și Făget și a întocmit proiecte pentru fortificațiile de la Petrovaradin, Belgrad și Niș în Serbia¹². Toate bastioanele de pământ ale acestor fortificații au avut întotdeauna flancurile drepte și perpendiculare pe curține și foarte rar flancuri concave.

Alte fortificații de pământ cu palisade au fost construite de inginerul militar Konrad von Weiss în Oltenia în jurul Episcopiei din Râmnicu Vâlcea, Mănăstirea Strehăia, Mănăstirea Cozia, Casa Banului din Craiova și la Țânțăreni

---

¹² Anghel 2007, p. 90-95.

în perioada 1718-1739¹³. Acestea au dispărut între timp, și ne-au rămas numai proiectele.

Peste această lucrare executată de Visconti și înlăturată după 1715 a fost amenajat traseul principal de circulație în Cetatea bastionară din secolul al XVIII-lea între Poarta a III-a și a IV-a, azi strada Mihai Viteazul.

„Trinciamento” a fost o construcție temporară cu menirea să adăpostească o parte din trupele imperiale staționate aici. Trupele austriece ale generalului Scherfenberg au ocupat cetatea Alba Iulia în anul 1686 și au fost cazate în palatul princiar care, deși distrus, mai avea unele părți care puteau fi locuite. Dieta Transilvaniei întrunită la Alba Iulia între 20 octombrie - 21 decembrie 1698 s-a ținut în prezența trupelor imperiale¹⁴. O informație provenită din jurul anului 1700 se referă la comisarii imperiali, șefii gărzii staționate la Alba Iulia, care se numeau Sean și Thavanet și „care din foisorul porții de sus executau trageri la țintă cu muschete asupra prizonierilor curții siliți să înainteze dinspre poarta Sf. Mihail către intrarea în catedrală”¹⁵. O altă informație, și mai sigură, o datorăm călătorului englez Edmund Chrishull care a trecut în 1712 prin Alba Iulia. El declară că la 20 mai 1712 a trecut Mureșul venind de la Blaj la Alba Iulia unde a fost primit de comisarul imperial Sean: „care locuiește în castel, într-un palat mareț până nu demult reședința principilor Transilvaniei. Totodată am vizitat și biserica cea mare calvină, alături de care era o clădire falnică și măreață, dar care a suferit mult de la tătari care au mutilat monumentele frumoase și au ars turnul în anul 1658. Este acum întărită cu un șanț și cu un parapet (val de pământ) asemănătoare celor răspândite în toată Transilvania”¹⁶. Lucrarea a fost proiectată și construită de Visconti după anul 1691 și evidențiată în planul orașului și al cetății medievale din anul 1711.

O altă operă executată de Visconti în aceeași perioadă, barbacana porții Sf. Mihail a cetății medievale, a fost o lucrare executată ca și „Trinciamento” din pământ, dovadă fiind tușele groase prin care este trasată în plan (fig. 1, notată cu litera N), în manieră bastionară pentru protecția porții plasată în afara incintei și peste șanțul exterior. A fost construită în sistem bastionar denumit fortificație „la corn” și se compunea din două semibastioane legate în forma literei M. Intrarea era amenajată în centrul barbacanei între cele două laturi ce formau un unghi ascuțit fiind protejată de una dintre laturi care se prelungea spre interior neoferind o țintă directă pentru artileria inamică. Apare desenată în planul lui Visconti din 1711 și notată în legendă cu litera N. Barbacane asemănătoare au fost proiectate de Visconti și pentru porțile incintei medievale a

¹³ Vasilescu 1928, p. 248-282.

¹⁴ Barnath 1991, p. 124.

¹⁵ Kovacs 1984, p. 20.

¹⁶ Călător străin, VIII, 1983, p. 208.

oraşului Cluj evidenţiate în „*Mappa della Transilvania*” din 1699 intitulată „*Pianta della citta di Clausenburgh în Transilvania*”¹⁷ şi în 1712 în „*Pianta della citta e del „Castello” di Cluj*”¹⁸, pentru poarta de mijloc, poarta apei şi Bastionul croitorilor (fig. 3-4).

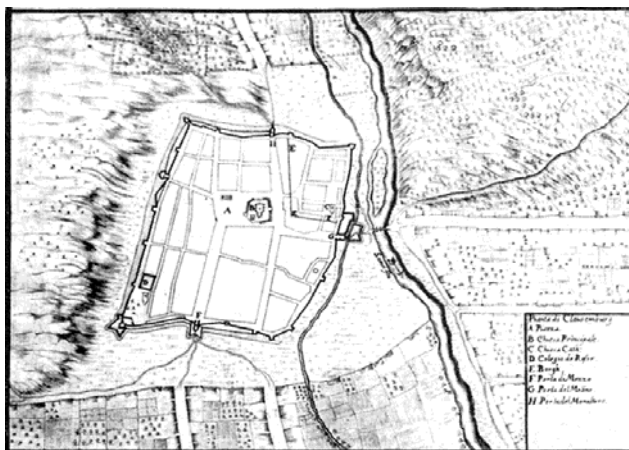

Fig. 3. G. M. Visconti, planul oraşului Cluj, incinta medievală cu barbacanele porţilor în „*Mappa della Transilvania*” 1699 (după N. Sabău).

Fig. 4. G. M. Visconti, planul oraşului Cluj şi proiectul pentru edificarea „Cetăţii” executat în 1712 (după N. Sabău).

¹⁷ Sabău 2004-2005, p. 23-42.

¹⁸ Sabău 2007, p. 67-68, 70.

Alte lucrări proiectate și executate sub direcția lui Visconti care apar în planul cetății și al orașului Alba Iulia din 1711 se referă probabil la supraînălțarea curtinei laturii de sud a cetății medievale, segmentul dintre palatul actual al episcopiei, fost princiar, curtea de sus, și palatul princiar de pe aceeași latură a curții de mijloc. Supraînălțarea s-a făcut cu zid de cărămidă de circa 1,50 m prevăzut cu parapet și metereze pentru arme ușoare de foc. În aceeași perioadă pe latura de nord a palatului princiar, acum palatul episcopal, la nivelul podului s-au amenajat cinci metereze pentru arme ușoare de foc prin care apărătorii puteau executa trageri peste valul de pământ în direcția porții de nord a acestui „Trinciamento” și a porții Sf. Mihail al cetății medievale de vest (fig. 5-6).

Fig. 5. Palatul princiar (actualul palat episcopal) latura de nord cu cele cinci metereze pentru arme de foc.

Fig. 6. Latura de sud a cetății medievale din Alba Iulia, segmentul supraînălțat cu zid de cărămidă înzestrat cu crenele, situat între edificiile curții de sus și de mijloc a palatului princiar.

Dintre toate amenajările temporare executate de Visconti între anii 1691-1714 în vechea cetate medievală de la Alba Iulia pentru protejarea garnizoanei imperiale nu au mai rămas decât ultimele două lucrări, toate celelalte fiind înlăturate între anii 1715-1738 cu ocazia construirii fortificației bastionare, proiectată tot de Visconti, iar materialele recuperate au fost utilizate în ridicarea zidurilor acestei mari fortificații.

**TRAVAUX DE FORTIFICATION EXÉCUTÉS PAR GIOVANNI MORANDO VISCONTI
DANS LA CITÉ MÉDIÉVALE D'ALBA IULIA À LA FIN DU XVII-E ET LE DÉBUT DU
XVIII-E S.**

RÉSUMÉ

Giovanni Morando Visconti a été l'un des plus importants maîtres de génie de l'armée de l'Empire des Habsbourgs à la fin du XVII et le début du XVIII-e s. A partir de 1686 jusqu'en 1699 il a participé à toutes les expéditions de l'armée impériale contre les Turks, qui ont pris fin par la paix de Karlovitz, suite à laquelle l'Hongrie, la Transylvanie et la Croatie allaient être englobées dans l'Empire des Habsbourgs. Tout au long de cette période il a exécuté en Serbie et Banat plusieurs fortifications en terre, dotées de bastions.

A partir de 1691 il a été envoyé par décret impérial en Transylvanie, en but de découvrir des endroits favorables, projeter et exécuter des travaux de fortification afin d'y établir de manière permanente des garnisons de l'armée impériale dans les 12 villes, mentionnées par le Traité de Blaj, de 1687, comprenant aussi Alba Iulia.

A Alba Iulia, la cité médiévale ayant été presque détruite par les invasions des Turks et des Tatares de 1658 et 1662, Visconti a projeté et exécuté une fortification en terre, pourvue de bastions, qui occupait seulement l'angle sud-ouest de la citadelle, environ 3,8 ha, et englobait le Palais des Princes de la Transylvanie, la Grande Cathédrale et un dépôt de farine. Justement cette fortification apparaît ensuite sur le plan fait par Visconti en 1711, connu sous le nom de «Triciarimento» (en italien ce mot désignait, en outre, un fortification à fossés) et notée par la lettre L (fig. 1) Entourré partiellement par un rempart en terre et un fossé extérieur, cette fortification évoque une sorte d'acolade formée de 12 éléments longitudinaux formant plusieurs triangles, des bastions, avec les extrémités appuyées contre la courtine de la citadelle médiévale. Les travaux sont attestés par des documents datant de 1710 et 1712 qui se rapportaient aussi à leur prise en charge par l'armée impériale.

D'autres travaux exécutés par Visconti, qui apparaissent sur ce même plan de 1711, ont été la barbacane bâtie afin d'assurer la défense pour la la porte St. Michel de la cité médiévale, notée sur le plan par la lettre N. Elle a été construite suivant un système de bastions dits „à cornes” et évoquant d'une certaine manière, la lettre M.

D'autres travaux ont eu comme but 5 remparts por des armes à feu, sur le côté nord du Palais des Princes et probablement le soulèvement de la courtine de la cité médiévale par un mur en briques, pourvu de créneaux, ainsi que la partie existente entre les deux éléments du Palais des Princes (fig. 5, 6). De tous ces travaux ont été conservés seulement les deux derniers, les autres ayant été détruits après 1715, suite à la construction de la grande citadelle de type Vauban.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. G. M. Visconti, La cité médiévale d'Alba Iulia, d'après le plan de 1711.

Fig. 2. Anonyme italien, Pianta di Alba Iulia, 1687.

Fig. 3. G. M. Visconti, Plan de la cité de Cluj, l'enciente médiévale avec les barbacades des portes, Mappa della Transylvania 1699, d'après N. Sabău.

Fig. 4. G. M. Visconti, Plan de la ville de Cluj, et le projet, fait en 1712, pour l'édification de la «Citadelle» d'après N. Sabău.

Fig. 5. Le Palais des Princes, actuellement l'Evêché, côté nord avec les cinq remparts pour les armes à feu.

Fig. 6. Côté sud de la cité médiévale d'Alba Iulia, le segment soulevé avec le mur en briques, pourvu de créneaux, faisant partie des édifices de la cour haute et celle du milieu du Palais des Princes.

Abrevieri bibliografice:

Andea, Andea 1995	- S. Andea, A. Andea, „Constantin Brâncoveanu și biserica românească din Făgăraș”, în <i>David Prodan „Puterea Modelului”</i> , Cluj-Napoca, 1995, p. 92-99.
Anghel 1986	- Ghe. Anghel, „Despre fortificația bastionară din secolul al XVIII-lea de la Alba Iulia”, <i>Apulum</i> , XXIII, 1986, p. 245-259.
Anghel 2007	- Ghe. Anghel, „Maestri ticinesi in Transilvania alla fine del XVII-e all' Inizio del XVIII-e secolo”, în <i>Maestri Ticinesi in Transilvania tra Cinquecento e Settecento</i> , cura di Nicolae Sabău, Cluj-Napoca, 2007.
Barnath, 1991	- M. Barnath, <i>Habsburgii și începuturile formării Națiunii Române</i> , Cluj, 1991.
Călători Străini 1983	- <i>Călători Străini în Țările Române</i> , vol. VIII, București, 1983.
Colonel Rocolle 1973	- Colonel Rocolle, <i>2000 ans de fortifications française</i> , Paris, 1973.
Crivelli 1969	- A. Crivelli, <i>Artisti Ticinesi dal Baltico al Mar Nero</i> , Lugano, 1969.

- Groza 1993 – L. Groza, *Restituiri istorice*, Lugoj, 1993.
- Kovacs 1984 - A. Kovacs, *Construcții patronate de Gabriel Bethlen, Teză de doctorat*, 1984.
- Parent-Verroust 1971 – M. Parent – J. Verroust, *Vauban*, ed. Jacques Freal, Paris 1971.
- Parent 1983 – M. Parent, "Les paradoxes de ingénieur militaire. Sebastien le Prestre de Vauban", *Monuments Historique*, nr. 126, 1983.
- Plihal 2000 - K. Plihal, "G. M. Visconti, Erdély térkepe, 1699 bol", *Cartographica Hungarica*, nr. 7, Tatabanya, 2000.
- Probszt 1939 - Gunther Frhr. V Probszt, "Feldmareschall Graf Steinville, und die Walachai", *Südost – Forschungen*, vol. XXVI, 1967.
- Sabău 2004-2005 – N. Sabău, "Giovanni Morando Visconti (1652-1717) in Transilvania. În jurul unui plan inedit pentru „Cetățuia” din Cluj”, *Ars Transilvaniae*, XIV-XV, 2004-2005.
- Sabău 2007 – N. Sabău, "Giovanni Morando Visconti in Transilvania. A proposito di un piano inedito per „il Castello” di Cluj”, *Maestri Ticinesi in Transilvania tra Cinquecento e Settecento*, Cluj-Napoca, 2007.
- Treuenfeld 1831 - Ignaz Lenk von Treuenfeld, *Siebenbürgens geographisches, topographisches statische, hydrographisches und orographisches lexicon II*, Wien, 1831.
- Truttman 1983 – Ph. Truttman, "Dix siècle d'architecture militaire", *Monument Historique*, nr. 126, 1983.
- Vasilescu 1928 - Al. A. Vasilescu, "Descrierea și proiectele de fortificație a mănăstirilor din Oltenia din 1731 întocmite de Ing. Weiss", *Arhivele Olteniei*, anul VII, nr. 37-38, 1928.